

על כללים וטעמים במשפט ובהלכה: מסגרת מושגית חדשה לעיון בטעמי המצוות וההלכות

יאיר לורברבוים

בדורות האחרונים הוגים ודרשנים, רבנים ובעלי הלכה, מסתייגים מייחוס טעמים למצוות ולהלכות. הסתייגותם נעוצה בהשקפות ובהלכי רוח רליגיוזיים למיניהם. לפי השקפה אחת, טעמי המצוות נעלים מן ההשגה. לצידה רווח הלך רוח שטעמי המצוות אינם רלוונטיים מפני שמהותם של החיים הדתיים-ההלכתיים היא שעבוד לאל ('קבלת עול מלכות שמיים'). לשני אלו מצטרפת ברגיל הסברה שטעמים חותרים תחת תוקפן של המצוות וההלכות ועלולים להביא לזלזול בהם. הנתק שהשקפות והלכי הרוח האלה קובעים בין המצוות לבין טעמיהן מטה את בעליהן, דרך כלל בלי משים, לראות בהם עצמים או חוקי טבע שאין – ולא צריכות להיות – להם תכליות והצדקות, הם בפשטות קיימים. מן ההשקפות האלה נמשכת הסברה שייחוס טעמים למצוות הוא עניין פילוסופים בלבד, שהשערותיהם חיצוניות להלכה. כך, לפי הוגים ובעלי הלכה אלו, נתפסו טעמי המצוות מאז ומתמיד – בתורה, במשנה ובתלמודים, ובספרות ההלכה בימי הביניים.

פילוסופים, וכן משפטנים ובעלי הלכה אחרים, סבורים אחרת. לדידם, כללים משפטיים שונים שונים מהותי מחוקי טבע, בין השאר, מפני שהם מושגים על טעמים, כלומר על תכליות והצדקות. עיונים פילוסופיים, במיוחד מהדור האחרון, הראו כי הגם שנפרדות חלקית של חוקים מטעמיהם חיונית ליעילותם, טעמים הם נשמת אפם של כללים משפטיים. במאמר אראה כי התובנות העולות מן הדיונים הפילוסופיים האלה זורות אור חדש על זיקתן של המצוות וההלכות לטעמיהן. זאת ועוד, הן מבהירות כי טיעונים הלכתיים שנדמה שהם מנותקים מטעמים מבליעים טעמים מסוגים שונים. את הטענות האלה אסביר ואדגים בהקשרים הלכתיים וספרותיים מגוונים. לניחות שאציע חשיבות מכרעת להבנת גלגוליה של ההלכה ולזיהוי תמורות שהתחוללו במבני העומק של השיח ההלכתי במהלך הדורות.

מאמר זה בוחן בחינה ביקורתית הנחות יסוד לא מודעות או מודעות למחצה הרווחות בסוגיית טעמי המצוות וההלכות בדורות האחרונים, ומציע לה תשתית מושגית חדשה, שתצביע על הזיקה האמיצה בין המצוות וההלכות לבין טעמיהן בספרות היהודית הקנונית: בפרקי החוק בתורה, במשנה, בסוגיות התלמוד וב'משנה תורה' לרמב"ם. לביסוסה נדרשים בירורים פילוסופיים שקוראים של מחקרים במדעי

תקציר

היהדות ובהלכה אינם מורגלים בהם. תקוותי שההמשגות המופשטות שאציע בחלקן הראשון של המאמר יצמיחו, בחלקו השני, תובנות על אודות טיבם של טעמים בהלכה בכלל ובהנמקה ההלכתית בפרט. תובנות אלו עשויות לתרום לדיון הפילוסופי-היוריספרודנטי הזה עצמו.

פרופ' יאיר לורברבוים, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 5290002
yair.lorberbaum@gmail.com